ಡಾ॥ ಚೂಡಾಮಣಿನಂದಗೋಪಾಲ್

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಸಾಂಕೇತಿಕ ವಿನ್ಯಾಸ – ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ

ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಹಲವು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ರೂಪಿತಗೊಂಡು ನಂತರ ಸ್ಥಿರವಾಗಿನಿಂತು ಸಾಂಕೇತಿಕ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಇಂದು ಸಂಕೇತಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಎಲ್ಲ ರಂಗಗಳಲ್ಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಭಾಷಾ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಅಧ್ಯಯನವು (semeotics) ಹೆಚ್ಚು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ರಂಗವಾಗಿದೆ. ಭಾರತೀಯ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹಾಸು ಹೊಕ್ಕಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಮತ್ತು ಇಂದಿಗೂ ಹೊಂದಿ ಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಅನೇಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳು ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿನ್ಯಾಸವು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಬಹುಮಾರ್ಮಿಕತೆಯಿಂದ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಷಯ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಕೇತಗಳ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಪರಂಪರೆಯ ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ನಾವು ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಅದು ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಅಧ್ಯಯನ ರಂಗವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಾಂಕೇತಿಕ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬಹುದು:– ಓಂಕಾರ, ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ವ್ಯಾಳಿ, ಕಲಶ, ಸ್ತೂಪ, ಚಕ್ರ, ಸ್ವಸ್ತಿಕ, ಬಿಂದು, ಕಮಲ, ಪಾದುಕೆ, ಪೀಠ, ಮಕರ, ಮುಂತಾದವು. ಈ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಬಹಳ ಸರಳವಾಗಿಯೂ, ಹಲವೊಮ್ಮೆ ಅಲಂಕಾರಿಕವಾಗಿಯೂ, ಸಂಕೀರ್ಣ ರೂಪದಿಂದಲೂ ರಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿನ್ಯಾಸವೂ ಸರಳ ರೂಪದಿಂದ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿ ವಿಕಸನ ಹೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅರಿವಾಗುವುದು. ಈ ವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಂಗಳ ಸೂಚಕವಾಗಿಯೂ, ಕೀರ್ತಿ, ಜಯಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿಯೂ ಪರಿಶುದ್ಧತೆ, ಪ್ರಗತಿರೂಪಗಳ ಸಂಕೇತ ವಾಗಿಯೂ ವಿವಿಧ ಕಲಾಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಬರಲಾಗಿದೆ. ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಚಿತ್ರಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಕೇತಗಳು ಬಹುಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆವರಿಸಿವೆ. ಈ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿನ್ಯಾಸವೂ ತನ್ನ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಪಾರಂಪರಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಕೇತಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಭಾರತೀಯರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಮೇಳೈಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ನಮ್ಮ ಕಲಾವಿದರ ತಾತ್ವಿಕ ದೂರದೃಷ್ಟಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಸಂಕೇತಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಹದಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ರೂಪದ ಪುರಾತನ, ಮಧ್ಯಯುಗ ಹಾಗೂ ನೂತನ ರಚನೆಗಳು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆ ಗಮನಿಸುತ್ತಾ ಬರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಫಲಕವು ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿತು. ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಯಾವರೀತಿ ವಿನ್ಯಾಸರೂಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತು ಮತ್ತು ಅದರ ಸಾಂಕೇತಿಕ ಅರ್ಥ ವೇನು ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಈ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯು ಪುರಾತನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ವಿನ್ಯಾಸವು ನಮಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಶುಂಗರ ಕಾಲದ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರಳವಾಗಿದ್ದರೆ, ಪಲ್ಲವರ ಕಲಾಭಿವ್ಯಕ್ತತೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿ ಸಂಕೇತದಂತೆ ಬಳಸಲಾದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಫಲಕ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ, ಹೊಯ್ಸಳರ, ವಿಜಯನಗರ ಹಾಗೂ ಒಡೆಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಲಾಂಛನವಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಂದಿಗೂ ನೂತನ ವಾಸ್ತು (ದೇವಾಲಯ) ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ದ್ವಾರಫಲಕ ಅಂದರೆ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ, ಭಾರತದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯವಿನ್ಯಾಸವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದರೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಮಧ್ಯಯುಗದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ

ಸಾಂಕೇತಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ನಂತರ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಸಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಆದಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿದ್ದರೂ, ಕ್ಷೀರಾಭಿವೃದ್ಧಿ ಕನ್ಯೆಯಾಗಿ ಉದಿಸಿದಳು, ಅನ್ನುವ ವಿಷಯ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಜನಾಭಿಪ್ರಾಯ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕಲಶಾಬ್ಧಿಪುತ್ರಿ ಎಂತಲೂ ಸಂಭೋದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಕುಂಭರೂಪದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವುದನ್ನು ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಸಾವಿರಾರು ಅರ್ಥ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಧೈರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಕೀರ್ತಿಲಕ್ಷ್ಮಿ, ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಂತಾನಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸ್ಥೈರ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಧನಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಧಾನ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಭಾಗ್ಯಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂಬ ಅಷ್ಟ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯರ ಕಲ್ಪನೆಯು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೂರ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿವರಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ರೂಪಗೊಂಡಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಅಷ್ಟಲಕ್ಷ್ಮಿಯರಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ರೂಪವಿ ಒಂದು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸದಿದ್ದರೂ, ಕೀರ್ತಿಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಾಗ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಕೀರ್ತಿಯ ಸಂಕೇತದಂತೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಲಲಾಟಬಿಂಬವು ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸದಿಂದ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಶೋಭಿತ ಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ರಾಜರಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆಗೊಂಡ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ದ್ವಾರವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ರಾಜ್ಯದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವದ ಕುರುಹೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದರೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲೀಕರಾದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲೂ, ವಿಶೇಷತ: ಹೊಯ್ಸಳ, ಕಾಕತೀಯ, ನೊಳಂಬರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದೆ ವಿಜಯನಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅವರ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದ ಮುಖ್ಯ ವಿನ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ನಂತರದ ನಾಯಕರು, ಒಡೆಯರು ಮತ್ತು ಪಾಳೆಯಗಾರರು ಈಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಸಂಕೇತವಾಗಿತ್ತು. ಎನ್ನವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಿನ್ಯಾಸದ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವಿನ್ಯಾಸಗೊಂಡಿದೆ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಿರು ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಸಿ. ಶಿವರಾಮಮೂರ್ತಿಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದ ಸುಜ್ಯೇಷ್ಠನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಎರಡು ಗಜಗಳಿಂದ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಇದು ಪ್ರಾಯಶ: ಮೊದಲ ದೃಷ್ಟಿಗೋಚರ ಆಧಾರವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವುದು. ನಂತರ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಶುಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಸಾಂಚಿಯ ಸ್ತೂಪದ ದ್ವಾರತೋರಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ತೋರಣಗಳನ್ನು ಶಾತವಾಹನರು ಸಮರ್ಪಿಸಿದರೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ. ಜಾನ್ ಮಾರ್ಷಲ್ ಅವರ 'ಮಾನ್ಯುಮೆಂಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಸಾಂಚಿ' ಎಂಬ ಹೊತ್ತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಿನ್ಯಾಸದ ಫಲಕಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂಬ ನಿರ್ಧಾರಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾರ್ಷಲ್ ಅವರು ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ಥಳದೇವತೆ , (ಗ್ಾಡೆಸ್ ಆಫ್ ನೇಟಿವಿಟಿ) ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರ ತೋರಣದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಭಾಗದ ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ, ಎಡ ಕೈಯನ್ನು ಸೊಂಟದ ಮೇಲೂ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸುತ್ತ ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಹಂಸ, ಕಮಲದಳ, ಮೊಗ್ಗು ಆವೃತವಾಗಿವೆ. ಎರಡು ಆನೆಗಳು ಎರಡು ಕಮಲಗಳ ಮೇಲೆ ಆ ಸ್ತ್ರೀಯ ಕುತ್ತಿಗೆಗೆ ಸಮನಾಂತರವಾಗಿ ನಿಂತು ತಮ್ಮ ಸೊಂಡಿಲನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿವೆ. ಅದೇ ತೋರಣದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಚಿನ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಪದ್ಮಾಸನ ಹಾಕಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನೂ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಒಂದು ಪಕ್ಕಕ್ಕೆ ಇಳಿಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಫಲಕವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಆನಗೆಳುಕಮಲದಿಂದಲೇ ಉದ್ಭವಗೊಂಡಂತೆ ನಿಂತಿವೆ. ಮಾರ್ಷಲ್ ಅವರು ಈ ಸ್ತ್ರೀಯ ರೂಪವನ್ನ

ಮಾಯಾದೇವಿ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರದ ತೋರಣದಲ್ಲಿಯ ಫಲಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಂಡ ಇದೇ ರೀತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಅದೇ ತೋರಣದ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿಯೂ, ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ತೋರಣದ ಎರಡು ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಂಯೋಜನೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಭಾಗದ ದ್ವಾರ ತೋರಣದ ವಿನ್ಯಾಸವು ಮಧ್ಯಯುಗದಿಂದ ಸ್ಥಿರರೂಪಗೊಡ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಸಂಯೋಜನೆಗೆ ಬಹಳ ಸಮೀಪವಾಗಿದೆ. ಈ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ ಸೃಜಿಸಿರುವ ಪದ್ಮಾಸನ ಮೂರ್ತಿ, ಆನೆಗಳು ಅಲಂಕೃತ ಕಮಲದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಕಲಶದಿಂದ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರು ಧಾರೆಯಂತೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಸಣ್ಣ ಕಂಭಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಾಂಚೀ ಸ್ತೂಪವು ಬೌದ್ಧಮತ ಕೇಂದ್ರವಾದರೂ ಶುಂಗ, ಶಾತವಾಹನ, ಗುಪ್ತ ಹಾಗೂ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಚನೆಗಳು ಸೇರಲ್ಪಟ್ಟು ಇಂದು ಭಾರತೀಯ ಕಲಾಭಿವ್ಯಕ್ತತೆಯ ಮೂಲಾಧಾರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಈ ಸ್ತ್ರೀ ಮತ್ತು ಆನೆಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ನಂತರದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಸಾಂಚಿಯ ತೋರಣದ ಫಲಕಗಳು ಮೂಲ ಸ್ಥಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿ. ಶಿವರಾಮ ಮೂರ್ತಿಯವರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥವಾದ " ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇನ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಟ್ ಅಂಡ್ ಥಾಟ್‌ನಲ್ಲಿ " ಬೇರೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ನೀಡದಿದ್ದರೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಆಧಾರಕ್ಕೆ ಸಾಂಚಿಯನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹವಿನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಭಾರ್ಹೂತ್‌ನ ಸ್ತಂಭಗಳ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ದೆಹಲಿಯ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕುಶಾನರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ಣಕುಂಭದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದ್ದು ಸುತ್ತಲೂ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಕೇತವಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಚಿತ್ರಣ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಇಂದಿಗೂ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಮಂಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಕಲಶಪೂಜೆ ಮತ್ತು ಆವಾಹನೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವೈದಿಕ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ದಶಾವತಾರದ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲಿಗೆ ರೂಪಿಸಿದ ವೈಷ್ಣವ ಅನುವರ್ತಿಗಳಾದ ಗುಪ್ತರಕಾಲದ ಸ್ಮಾರಕಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ, ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಈ ರೀತಿಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸದ ಸೂಚನೆಯೂ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಸಾಂಚೀ ಮತ್ತು ಭಾರ್ಹೂತ್‌ಗಳು ಬೌದ್ಧ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ರೂಪದ ಫಲಕಗಳನ್ನು ತಮ್ಮ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿ ಕೊಂಡಿವೆ. ಆದರೆ ಗುಪ್ತ ವಾಕಾಟಕರ ಕಾಲದ ಅಜಂತೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೂ ಈ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾದ ಬಾದಾಮಿ, ಐಹೊಳೆ ಮತ್ತು ಪಟ್ಟದಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಾಗಲೀ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಹಾಕೂಟದ ಒಂದು ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲ್ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ತುಲಾಕಾರದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕಮಲ ವಿನ್ಯಾಸದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕುಳಿತಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನಶತಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯು ನಿಚ್ಚಳವಾಗಿ ಮೂಡಿ ಬಂದಿವೆ.

ಪಲ್ಲವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಹಾಬಲಿಪುರಂನ ವರಾಹಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಲಂಬಪಾದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಎರಡು ಆನೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಷಿಕ್ತಳಾಗುತ್ತಿರುವ ಚಿತ್ರಣ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ. ಇದು ಬೃಹತ್ ಗಾತ್ರದ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆ. ನಾಲ್ಕು ಜನ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಟ್ಟೆಗಳನ್ನೂ ಕುಂಭಗಳನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ದಶಾವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವರಾಹಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯೆಂಬ ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದಲೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪಲ್ಲವರ ಇತರ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾದ ಮಹಾಬಲೀಪುರಂನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಕಂಚಿಯ ಕೈಲಾಸನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಾಗಲೀ ಈ ರೀತಿಯ ವಿನ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರಣವಿಲ್ಲ.

ಮತ್ತೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಸ್ವತಂತ್ರ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋರಾದ ಕೈಲಾಸ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದ್ಮಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಆಸನಕ್ಕೆ ಸಮನಾಂತರವಾಗಿ ನಿಂತು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ಧಾರೆಯೆರೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆ ಬಹಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕೀರ್ತಿ, ಜಯಗಳ ಲಾಂಛನ ಹಾಗೂ ಶುಭ ಸಂಕೇತದಂತೆ ಬಳಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರಬೇಕು. ಐಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿರುವ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಫಲಕ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಕನೂರಿನ ನವಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಶೈವಮತದ್ದಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ದ್ವಾರಗಳ ಲಲಾಟಬಿಂಬದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಔರಂಗಾಬಾದಿನ ಏಳನೇ ಗುಹೆಯು ವಜ್ರಯಾನ ಬೌದ್ಧಮತದ ರಚನೆ, ಎಂಟನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರದ ಕಮಾನಿನ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೃಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಲಂದಾದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಹಲವು ಮುದ್ರೆಗಳ ಮೇಲೂ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಕಂಡಸಲಾಗಿದೆ.

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಅಂತ್ಯಗೊಳಿಸಿದ ಕಲ್ಯಾಣಚಾಲುಕ್ಯರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಸೃಜಿಸಿದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ತಮ್ಮ ದೇವಾಲಯ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದ ಲಲಾಟಬಿಂಬದ ಮೇಲೆ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಚಕ್ರಾಧಿಪತಿ ಆರನೇಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವದ ಕುರುಹಾಗಿ ಬಳಸಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಕುಂಡಿ, ಇಟಗಿ, ಲಕ್ಷ್ಮೇಶ್ವರ, ಡಂಬಳ, ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣಾನದೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ಖಿದ್ರಾಪುರದ ಸುಂದರ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಪ್ರಮುಖ ವಾಗಿದ್ವಾರಬಿಂಬಿದ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ರಾರಾಜಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಉತ್ತರ ಹಾಗೂ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮರಕೆತ್ತನೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ರಥಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ, ಮಣ್ಣಿನ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಲೋಹದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದ ಹಲವು ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಮೈಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕಲ್ಪನೆಯು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವ ಸ್ಥಾನ ಪಡೆದು ಅಂಕಿತರೂಪದಂತಿರುವ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಮರದ ರಥಗಳ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮೈಸೂರು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಚಿತ್ರಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಸಂಪತ್ತು ಹಾಗೂ ಶುಭದ ಸಂಕೇತವಾಗಿದ್ದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ, ಮಂದಿರಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಚಿತ್ರವನ್ನಿಟ್ಟು ಪೂಜೆ ಮಾಡುವುಧರಿಂದ ಪುರೋಭಿವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಬಲವಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಕಲಾವಿದನೂ ತನ್ನ ಜೀವಮಾನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಚಿತ್ರ ಮತ್ತು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ. ಈ ರಚನೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಬೆಲೆಯನ್ನೂ ಕಟ್ಟಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮೈಸೂರಿನ ಅರ ಮನೆಯ ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ವಿನ್ಯಾಸವು ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ. ನಂಜನಗೂಡನ ದೇವಾಲಯದ ದ್ವಾರ ಮಂಟಪದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ರಚಿಸಲಾದ ಮಧ್ಯದ ಒಂದು ಗೂಡಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆ ಸರ್ಪದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಎರಡು ಆನೆಗಳು ಕುಂಭ ಹಿಡಿದಿರುವ ರಚನೆಯನ್ನು ಕರಿಯ ಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಹಳೆಯ ಮೈಸೂರಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮದುವೆಯ ಹುಡುಗಿಯನ್ನು ನಾಂದಿಗೆ ಕೂಡಿಸುವ ಮೊದಲು ಹಿಂಬದಿಯ ಗೋಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹಿರಿಯ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಕೆಮ್ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಅದ್ದಿ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾಣದ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಪ್ರಯಾಸವಿಲ್ಲದೇ ರಚಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು ಎಂದು ಆ ಭಾಗದ ಹಲವು ಹಿರಿಯರು ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಿ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಮದುಮಗಳ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಶುಭ, ಸಂಪತ್ತು ಶಾಂತಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗಲು ಹಾರೈಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರದಂತೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು.

ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಯಾವುದೇ ಧರ್ಮ ಅಥವಾ ಪಂತದ ಕಟ್ಟುಪಾಡಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಂಯೋಜನಾ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನೇ ಪಡೆದು ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ, ಹಿಂದೂ ಶಿಲ್ಪ ಸಂಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಜಾನಪದ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಕಲಾರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿವಿಧ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪತ್ನಿಯಂತೆ ಕಾಣಲಾಗಿಲ್ಲ. ವಿಪುಲತೆ, ಪ್ರಗತಿ, ಕೀರ್ತಿ, ಜಯ, ರಾಜ್ಯಲಾಂಛನ, ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವದ ಸಂಕೇತದಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಒಂದು ಸಾಂಕೇತಿಕ ವಿನ್ಯಾಸದಡಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಮತ ವೈಷಮ್ಯಗಳು ಕ್ಷುಲ್ಲಕ ಭಾವನೆಗಳು ತಲೆತಗ್ಗಿಸಿವೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಬಾಂಧವ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿನ್ಯಾಸವು ಸಾಂಕೇತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನೇಕ ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಭಾರತೀಯರ ಜನಜೀವನದ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತತೆಯಂತೆ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ.